

Figuratiesociologie en feminisme

Een ongemakkelijke verhouding

Eind jaren zestig, begin jaren zeventig – de tijd dat de oprichters van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* studeerden – was het denken over seksverschillen sterk sociologisch. Als er verschillen waren tussen mannen en vrouwen waren die sociaal en cultureel bepaald. We lazen Margaret Mead en Ruth Benedict met hun duidelijke boodschap over de verscheidenheid aan culturele patronen. Biologische verklaringen moesten wijken voor sociologische, en dat versterkte het gevoel van vrijheid: elk patroon is mogelijk, mensen zijn niet gekluisterd aan hun biologische uitrusting. Je zou het een soort plastisch levensgevoel kunnen noemen, dat paste in de sfeer van bevrijding van oude vastliggende vormen en patronen. Bovendien was elk beroep op de biologie verdacht, want dit kon dienen om bestaande ongelijkheden te rechtvaardigen. Dat gold zowel voor ras als voor sekse. Gebleken was immers hoe gevaarlijk een dergelijke manier van denken was. De Tweede Wereldoorlog lag nog vers in het geheugen; of kwam toen in sommige opzichten juist weer sterker in het geheugen: publieke aandacht voor kampverhalen en oorlogstrauma's ontstond pas eind jaren zestig, begin jaren zeventig.

Dit bracht een angstvalligheid met zich mee ten aanzien van verklaringen op grond van *nature*. De heersende houding was bijna reflexmatig anti-biologie, en de heersende begrippen waren: cultuur, opvoeding, socialisatie en andere varianten van *nurture*. Ook Elias, wiens werk van invloed was op een deel van de *AST*-redactie, ging uit van de plasticiteit van de menselijke natuur. In dat klimaat werd het *AST* opgericht.

De jaren zeventig waren ook een bloeiperiode van het feminisme. Het was niet alleen de tijd van wilde acties maar ook van felle debatten, die voor een deel gevoerd werden in de talrijke feministische bladen die in die jaren opgericht werden, variërend in radicaliteit en oriëntatie; voor de een tijdlang toonaangevende SocFem-teksten gold bijvoorbeeld een sterke band met het socialisme. Maar ook de 'gewone' kranten en tijdschriften hadden veel belangstelling voor emancipatie en feminisme, lopend van aandacht voor kinderopvang tot

seksuele intimidatie op de werkvloer, van de vergeten plaats van vrouwen in de geschiedenis tot de seksestereotype rolverdeling en de ongelijke beloning.

Ook in het *AST* kwamen 'vrouwenzaken' aan de orde, in typisch figuratiesociologische formuleringen als de ongelijke machtsverdeling tussen mannen en vrouwen, en vrouwen als maatschappelijke buitenstaanders. Maar het was geen brandend issue in het *AST*. Wel zat er van meet af aan een vrouw in de redactie, acht jaar later twee, maar ook bij hen viel niet een doordrukken van vrouwen-thema's te bespeuren, zelfs niet toen een van hen hoogleraar vrouwenstudies werd. Dat laatste vormde wel de aanleiding tot een speciaal themanummer over vrouwen, getiteld *Dilemma's in vrouwenlevens*. Daarmee was de teneur aangegeven: het ging niet over onrecht en onderdrukking, maar over ingewikkelde dilemma's; de toon was niet beschuldigend maar analyserend. Zo er sprake was van strijdbaarheid, dan wel vertaald in sociologische termen en beschreven vanuit een academische distantie, want dat was de toon van het *AST*. De hantering van een ontwikkelingsperspectief paste hier goed bij, want dit leidt al gauw tot een relativerender toonzetting dan een utopisch perspectief van gelijkheid en rechtvaardigheid; in dat licht bezien vallen immers altijd wel tekenen van taaie ongelijkheid en krachtig onrecht te bespeuren.

Er waren ook andere verschillen tussen de figuratiesociologische benadering die het *AST* kenmerkte en wat ik maar bijeen neem als de vrouwenstudiesbenadering, in het volle besef dat ik hiermee veel over één kam scheer en variaties en nuances over het hoofd zie. Binnen vrouwenstudies oriënteerden men zich op andere theorieën: na het socialisme was dat het structuralisme, het poststructuralisme, het 'differentiedenken' (Foucault, Althusser, Lacan, Kristeva, Cixous); de belangstelling voor Elias en de figuratiesociologie ontbrak nagenoeg geheel. In de *AST*-artikelen ging het over de figuratie, de onderlinge machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, de contextgebondenheid van gedrag en emotie, de veranderingen in verhoudingen en idealen en de daarmee samenhangende ambivalenties; en – een vast thema – over de onbedoelde gevolgen van menselijk handelen.

We wilden uitdrukkelijk niet moraliseren. Elk spoor van partijdigheid was uit den boze, wij dachten niet in termen van goeden en slechten, we beschouwden vrouwen niet als moreel hogere wezens, maar vonden wel dat zij een plaats in de geschiedenis moesten krijgen en dat wetenschap veelal androcentrisch was. En dat er allerlei onderwerpen waren vrouwen betreffende, die interessant waren en waarover geschreven moest worden.

Er verscheen in de loop der jaren een aantal artikelen over vrouwen, over de positie van vrouwen, over beroepen en bezigheden van vrouwen, en over

‘seksespecifieke’ manieren van doen en denken, van houding en moraal, van eigenschappen en opvattingen. De range van onderwerpen was breed. Zo lezen we over Ibsens *Het Poppenhuis* en de visies op burgerlijke huwelijksverhoudingen in de periode rond de vorige eeuwwisseling (Rineke van Daalen 1978), over ‘vrouwen die als mannen staan’: lichaamstaal en sociale hiërarchie in Noord-Afrika (Willy Jansen 1985), over koninklijke maitresses (Caroline Hanken 1993) en over sekseverschillen in humor (Giseline Kuipers 1998). Soms ontstond er ook discussie, zoals tussen Ali de Regt en Ulla Jansz, over het toen belangrijke issue van het terugdringen van arbeidervrouwen uit het productieproces, wat een sterkere arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen met zich mee bracht. Jansz’ kritiek richtte zich tegen de opvatting van De Regt dat deze ontwikkeling bijdroeg tot een civilisering van het arbeidersgezin. Al lijkt de discussie vooral te gaan over de verklaring van het mislukken van de pogingen tot collectivisering van huishoudelijke arbeid (gemeenschappelijke voorzieningen voor koken en wassen) – wilden vrouwen het zelf niet (De Regt) of kwam het omdat het te duur was (Jansz) – , op de achtergrond speelde het toen in vrouwenstudies heersende standpunt dat huishoudelijke arbeid gecollectiviseerd moest worden en dat vrouwen zich alleen konden emanciperen als ze deelnamen aan de arbeidsmarkt en loonarbeid verrichtten (De Regt 1977, 1981; Jansz 1981).

Een andere discussie betrof de waardering van datgene wat altijd tegenover loonarbeid wordt geplaatst: zorg. Selma Sevenhuijsen bepleit een herwaardering van vrouwelijke zorg in een artikel getiteld ‘Moederschap als bron van politieke wijsheid’, ik reageer met ‘enkele sceptische notities’ over deze hernieuwde toewijzing van ‘zorgende deugden’ aan vrouwen, en ga in op de opmerkelijke verschuiving in visies op zorgzaamheid: van valkuil voor vrouwen naar bron van wijsheid (Sevenhuijsen 1988; Brinkgreve 1989).

Eind jaren tachtig verscheen het themanummer *Dilemma’s in vrouwenlevens* (1988, 15 (2)), dat opende met mijn oratie als hoogleraar vrouwenstudies over ‘de belasting van de bevrijding’. Al leidde dit niet tot een debat in het AST, het verhaal viel in kringen van vrouwenstudies niet in goede aarde: ik stelde de verkeerde vragen, gebruikte niet de goede begrippen – in zwang was het ‘constructiedenken’: ‘de sociale constructie van vrouwelijkheid’ was toen het erkende thema – , en die aandacht voor de belastende kanten van emancipatie was hinderlijk, want dit speelde conservatieve krachten in de kaart. In die laatste kritiek verraden zich de politieke wortels van de vrouwenbeweging, en het toont het moeizame huwelijk binnen vrouwenstudies tussen wetenschap en politieke strijd.

Arbeid en zorg waren vaste topics binnen vrouwenstudies, maar ook over een thema als sekseverschillen in 'moreel redeneren' en morele ontwikkeling werd uitvoerig gediscussieerd. Aanleiding vormde een boek van de Amerikaanse psychologe Carol Gilligan (1982) waarin ze betoogde dat vrouwen een andere manier van moreel redeneren aan de dag legden dan mannen – anders (minder in termen van universele waarden, meer contextgebonden), maar niet 'lager' of 'minder', zoals de teneur was bij de ontwikkelingspsycholoog Kohlberg (die stelde dat vrouwen 'moreel onderontwikkeld' zouden zijn). Dit thema werd binnen vrouwenstudies op allerlei manieren uitgewerkt, en bereikte ook het *AST* in de vorm van twee artikelen. Een van de hand van Kathy Davis, 'De retorica van het feminisme', waarin ze het Gilligan-debat aan een kritische beschouwing onderwerpt (Davis 1991). En een artikel van Brigitte van Elburg en Aafke Komter in hetzelfde nummer, waarin sekseverschillen in 'morele oriëntatie', in denkbeelden over verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid – geheel in lijn met het *AST* – in verband worden gebracht met de machtsongelijkheid tussen de seksen (Van Elburg & Komter 1991).

Ook in een veel later verschenen artikel over 'het glazen plafond' – een heet hangijzer in de emancipatiestrijd – worden houdingen en opvattingen verbonden met verschillen in machtsposities, posities van gevestigden en buitenstaanders. Het is qua benadering en terminologie een typisch *AST*-stuk: het gaat niet over onrecht en wangedrag, het is geen aanklacht, maar een gedistantieerde beschouwing over de geringe toegang van vrouwen tot maatschappelijke elites, in termen van machtsverhoudingen en interacties, waarbij ook de houding van vrouwen wordt gezien en hun eigen aandeel in de taaie ongelijkheid van maatschappelijke posities (Brinkgreve 1999).

Het themanummer over *Levensverhalen*, dat in 2002 verscheen, gaat dan wel niet speciaal over vrouwen of vrouwenonderwerpen, maar in de inleiding wordt uiteengezet dat aandacht voor levensverhalen en voor *oral history* een benadering is waarin de stem van vrouwen wellicht beter gehoord kan worden omdat er ruimte is voor het onvertelde, voor het verhaal van de underdog, de marginalen, de maatschappelijke buitenstaanders; kortom: voor de eigen stem, het andere verhaal, de *view from below*.

Ik heb me hier beperkt tot artikelen die in het *AST* zijn verschenen (en daar heb ik een gerichte keuze uit gemaakt). Als ik ook enkele met het *AST* verwante geschriften zou willen noemen is dat *Vrouwen in tweestrijd* van Bram van Stolk en Cas Wouters (1983) en Joop Goudsbloms 'Het raadsel van de mannenmacht' (1991).

Het geheel overziend is er in het *AST* wel sprake van belangstelling voor sekseverschillen, maar de aandacht voor klassenverschillen is duidelijk groter en constanter geweest. Wat vooral opvalt is het behoud van de eigen toon, waarvan het handelsmerk is: analyseren en niet moraliseren, distantie, oog voor de figuratie (en niet voor één partij of één belang), de hantering van een ontwikkelingsperspectief en oog voor machtsverhoudingen. Het is een andere toon dan tot eind jaren tachtig binnen vrouwenstudies gold: die was politieker, meer op verandering gericht, moralistischer (in termen van goed en kwaad, schuld en slachtofferschap), eendimensionaler (weinig oog voor ambivalenties) en categorischer (ging over vrouwen als groep tegenover mannen). Later kreeg men binnen vrouwenstudies meer oog voor variaties en verschillen, voor gelaagdheid en ambivalenties, voor nuances en tegenstrijdigheden, maar in die tijd was het op zijn minst een ongemakkelijke verhouding tussen *AST* en vrouwenstudies die tot wrijvingen kon leiden. Zeker als je – zoals ik – een tijdlang intensief deel uitmaakte van beide gezelschappen, die beide familiale trekken hadden en hechte bindingen kende.

Ik voelde me bij twee families horen, die wel wat met elkaar te maken hadden, maar waarin een andere sfeer heerste, een ander denk- en gevoelsklimaat. De band met het *AST* was ouder, de toon was gevormd in de studie, de banden met een aantal *AST*-redacteuren stamde uit die tijd. Ik voelde me meer thuis in de *AST*-familie, en dat viel in die andere familie niet altijd in goede aarde: ik voelde vaak een licht verwijt, en had ook last van het gevoel dat ik niet helemaal bij hen hoorde, en niet voldeed aan hun verwachtingen. Wat ook het geval was.

Ik denk dat het feit dat het niet harmonieerde bij nader inzien zowel wetenschappelijke redenen had als meer persoonlijke, of wat je in navolging van Gouldner de 'structure of sentiments' zou kunnen noemen. Wat gedeeld werd was de opvatting dat er in de positie van vrouwen veel veranderd moest worden, en ook kon worden (want sociaal en cultureel bepaald). Maar wat wrong – en dat werd pas gaandeweg duidelijk – was dat het soort afstandelijke reflectie die bij het *AST* kenmerkend werd gevonden voor een wetenschappelijke houding, op gespannen voet stond met de morele verontwaardiging die toen een krachtig sentiment vormden bij vrouwenstudies, een bron van energie, een voedingsbodem voor het werk. Begrijpelijk als fase in een beweging, maar lastig bij de ontwikkeling van een wetenschapsgebied.

Wat mij vooral tegenstond was de manier waarop mannen als vijand werden gezien, als heersende klasse, een gedachte die rechtstreeks overgeplant was uit het marxistisch denken. Zo dacht ik niet over mannen, dat was niet mijn ervaring met mannen, en zo wilde ik niet met ze omgaan. De uitspraak 'je gaat toch niet met je onderdrukker naar bed' vatte deze manier van denken op een

voor mij absurd-onaangename manier samen; gelukkig kreeg ze maar zeer beperkt navolging. Ik zag weinig in segregatie – aparte cafés, eigen vrouwenwerelden – en had een afkeer van het collectieve: het samen strijden, het gevoel van vrouwen solidariteit met mensen met wie je het soms helemaal niet kon vinden. Ik had – en heb – nog nooit in enige demonstratie meegelopen; niet iets wat ik toen als wapenfeit beschouwde, misschien eerder als een tekort aan het broodnodige ‘wij-gevoel’ dat me intellectueel en emotioneel tegenstond. Als ik een ‘wij-gevoel’ had gold dat eerder de AST-redactie.

Het was een lastige dubbelzinnigheid die vrouwenstudies toen kenmerkte: het was een wetenschappelijke onderneming, maar het stoelde ook op politieke sentimenten, en dat kon begrijpelijkerwijs botsen. De discussie kon gaan over het gebruik van begrippen, om de juistheid van een analyse, maar daar doorheen kon de morele verontwaardiging opspelen, die een behoefte aan partijdigheid verried, en voor mij aanvoelde als dwang tot partijdigheid die niet paste bij een wetenschappelijke houding en die me verder ook niet beviel.

Dit maakte het toen voor mij na enige tijd zowel wetenschappelijk als persoonlijk onbevredigend, en ik vond dat ik beter kon vertrekken. Ik voelde mij meer thuis horen, qua opvattingen en sentimentenstructuur, bij het figuratie-sociologisch denken, dat minder absoluut was, niet dacht in termen van goed en kwaad, van heersers tegenover onderdrukten, maar in termen van machtsbalansen, van meer en minder, en meer oog had voor de dynamiek van interacties, van zetten in het spel, over en weer. En dat niet moraliserend was; dat laatste gold bij ons als sociologische doodzonde.

Nu, terugkijkend, zie ik meer overeenkomsten dan toen, toen ik vooral last had van de verschilpunten en van de spanningsverhouding tussen vrouwenstudies en figuratiesociologie. De overeenkomsten liggen in de aandacht voor cultuur, de omgeving, de sociale context, de gedachte dat houdingen en eigenschappen die vrouwen en mannen worden toegeschreven gevormd zijn in de cultuur waarin ze leven, in de machtsverhoudingen waarvan ze deel uitmaken. De noemers binnen vrouwenstudies zijn misschien wat houderig – de patriarchale cultuur, het sociale constructiedenken – maar de gedachtegang is sociologisch en verwant. Daarnaast zijn vrouwenstudies veel genuanceerder geworden, minder partijdig en ruimer van blik – in de naamsverandering van vrouwenstudies naar genderstudies komt deze verbreding van perspectief tot uiting. Ook dat maakt de verhouding gemakkelijker. En ook zelf ben ik op een aantal punten anders gaan denken. Ik ben minder huiverig geworden voor betrokkenheid, die dan niet moet leiden tot een partijdige blik maar tot reflectie: op de eigen voorkeuren, angsten en standpunten, op je positie als onderzoeker, de

plaats die je hebt in de samenleving van waaruit je kijkt, op de band die je hebt met een onderwerp. Die vorm van reflectie is de laatste jaren binnen vrouwen/genderstudies sterk ontwikkeld, en ik ben die steeds belangrijker gaan vinden voor een goede uitoefening van het vak. En ik heb, en dat hangt hiermee samen, meer scepsis gekregen ten aanzien van distantie: alsof er een bovenpartijdige visie mogelijk is, een neutrale waarneming. Behalve naïef en misleidend heeft het ook als houding iets aanmatigends, alsof je je boven de partijen verheft en neerkijkt op hun aardse gewoel en veelal blinde gedrag.

Wat ik nu, terugkijkend, interessant vind zijn de verschuivingen in het feministisch denken (hiervan is maar weinig in het *AST* terechtgekomen). Was de aandacht van vrouwenstudies aanvankelijk vooral gericht op gelijkheid, waarbij de bestaande verschillen in gedrag en houding op rekening van macht en cultuur werden geschoven, de huidige belangstelling gaat veel meer uit naar verschillen (al is er altijd wel een stroming geweest die hiervoor aandacht had, het eerder genoemde ‘differentiedenken’). Niet alleen de verschillen tussen de seksen, maar ook de verschillen tussen vrouwen onderling, en ook de ambivalenties – de verschillende idealen en gevoelens binnen vrouwen die tot innerlijke spanningen kunnen leiden: er is kortom oog voor variatie, differentiatie, en gelaagdheid. Was eerst de aandacht voornamelijk gericht op vrouwen als groep, nu gaat deze ook sterk uit naar individuele levens. Deze aandacht voor differentiatie wordt niet meer als verstoring van de categorische orde gezien (de overzichtelijkheid van een indeling in categorieën), maar een interessant thema dat uitwerking verdient. Soms tot in den treure: in het zogenaamde ‘kruispuntdenken’ kunnen de assen waarop vrouwen te plaatsen zijn (klasse, ras, leeftijd, religie, woonplaats, en dit is nog maar het begin van een eindeloze reeks) zo talrijk zijn dat er van een indeling of van het herkennen van een patroon nauwelijks meer sprake is. De angst niet genuanceerd genoeg te zijn heeft die andere angst – het verlies van kracht en duidelijkheid – overvleugeld.

De toegenomen – en historisch gezien weer teruggekeerde – belangstelling voor ‘vrouwelijke kwaliteiten’ als zorgzaamheid en ook empathie noemde ik al eerder. Maar ook de angst bleef bestaan dat dit al gauw weer zou leiden tot een verbanning naar een zorgend bestaan (tot een ‘terug naar de keuken’, zoals dit vaak geformuleerd wordt).

En de aandacht voor slachtofferschap (van mannen, van de cultuur, van de instituties, van de religie en het recht) is verschoven naar een gerichtheid op *agency* (het actieve, handelende, de veerkracht, de vitaliteit).

Het intrigerendst vind ik de comeback van de biologie. Werd deze eerst – zoals we zagen – wegverklaard, immers eeuwenlang gezien als bepalend voor de plaats en positie van vrouwen ('biology is destiny') en kwam de nadruk op cultuur te liggen (vrouwen werden niet als vrouw geboren maar tot vrouw gemaakt, luidde de tot slogan geworden woorden van Simone de Beauvoir die op menige poster in menige vrouwenkamer prijkte), nu keert de biologie of 'de natuur' terug, ook bij vrouwenstudies; het werk van auteurs als Camille Paglia (1990) en Sarah Blaffer Hrdy (2000) is druk besproken. De angst dat vrouwen hiermee weer teruggezet worden in de zorgende positie lijkt enigszins geluwd. Het is interessant hoezeer discussies ook in de wetenschap door angsten zijn ingegeven, in dit geval de angst dat erkenning van biologische verschillen een rechtvaardiging gaat vormen voor achterstelling en buitensluiting (maar dat zijn geen logische maar politieke gevolgtrekkingen).

De belangstelling voor de biologie – die ook op andere gebieden te zien valt, bijvoorbeeld in de psychiatrie – gaat verder dan gedrag dat verband houdt met de voortplanting, verder ook dan aandacht voor genen en hormonen; ze is nu ook sterk gericht op de ontwikkeling van de hersenen. En de teneur is – onder meer terug te vinden bij de psychologe Martine Delfos – dat juist door erkenning van de verschillen ruimte wordt geschapen, in plaats van dat beperkingen worden opgelegd (Delfos 2004). De boodschap is om de verschillende geneigdheden en vermogens van beide seksen te volgen, en deze niet in een bepaalde richting te dwingen en daarmee te forceren (zoals in de campagne Kies Exact, om meisjes aan te sporen bètavakken te kiezen, of de maatschappelijke dwang op moeders om buitenshuis te werken en de zorg voor hun kleine kinderen aan anderen over te laten).

De biologie wordt soms ook weer als excuus gebruikt – je hoeft het ook niet allemaal te kunnen en te doen – en als verklaring voor het gebrek aan doorstroming naar maatschappelijke topposities (zie je wel, ze kunnen het ook niet zo goed). Het wordt, als gezegd, hachelijk als aandacht voor biologische verschillen als legitimatie wordt gebruikt voor achterstelling en buitensluiting, zoals eeuwenlang gedaan is.

Op het gebied van sekseverhoudingen en sekseverschillen maken wetenschappelijke discussies al gauw deel uit van het politiek en maatschappelijk debat; de hete adem van de positiestrijd is voelbaar. Dat maakt het ook spannend, relevant en complex. En moeilijk om de vereiste distantie te houden. Maar dat blijft de meerwaarde van de sociologie, in elk geval het uitdrukkelijk streven van de figuratiesociologie.

literatuur

- Brinkgreve, Christien (1988) 'De belasting van de bevrijding', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15 (2): 171-207.
- Brinkgreve, Christien (1989) 'De herwaardering van de vrouwelijke zorg. Enkele sceptische notities', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 16 (1): 63-69.
- Brinkgreve, Christien (1999) 'Old Boys, New Girls. De toegang van vrouwen tot elites', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 26 (2): 164-184.
- Daalen, Rineke van (1978) 'Een Poppenhuis in Nederland. Visies op burgerlijke huwelijksverhoudingen 1880-1914', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 5 (1): 62-90.
- Davis, Kathy (1991) 'De retorica van het feminisme. Het Gilligan-debat opnieuw bekeken', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17 (4): 86-110.
- Davis, Kathy & Christien. Brinkgreve (2002) 'Inleiding: Levensverhalen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 29 (1): 7-18.
- Delfos, Martine (2004) *De schoonheid van het verschil*, Lisse: Harcourt.
- Elburg, Brigitte van & Aafke Komter (1991) "'Echte gelijkwaardigheid bestaat niet". Denkkeelden over verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid van vrouwelijke en mannelijke werknemers', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17 (4): 68-85.
- Goudsblom, J. (1991) 'Het raadsel van de mannenmacht', in Carolien Bouw e.a. (red.), *Macht en onbehagen. Veranderingen in de relatie tussen vrouwen en mannen*, Amsterdam: SUA.
- Hanken, Caroline (1993) 'De koning en de dame. Over ontwikkeling van de functie van de koninklijke maitresse in Frankrijk (1444-1774)', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 19 (4): 60-86.
- Hrdy, Sarah Blaffer (2000) *Mother Nature*, London: Vintage.
- Jansen, Willy (1985) 'Vrouwen die als mannen staan. Lichaamstaal en sociale hiërarchie in Noord-Afrika', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 12 (1): 72-99.
- Jansz, Ulla (1981) 'Gemeentelijk koken en wassen in Amsterdam 1915-1939', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 7 (4): 501-523.
- Kuipers, Giseline (1998) 'Moppen tappen. Over moppen, sociale achtergrond en humoristische communicatiestijlen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 25 (4): 511-538.
- Paglia, Camille (1993) *Het Seksuele Masker*, Amsterdam: Prometheus (oorspr. 1990).
- Regt, Ali de (1977) 'Arbeidersgezinnen en industrialisatie: ontwikkelingen in Nederland 1880-1918', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 4 (1): 3-27.
- Regt, Ali de (1981) 'Repliek', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 7 (4): 524-532.
- Sevenhuijsen, Selma (1988) 'Vrouwelijkheid als bron van politieke wijsheid. Amerikaanse politieke filosofen over het moederschap', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15 (2): 208-234.
- Stolk, Bram van & Cas Wouters (1983) *Vrouwen in tweestrijd. Tussen thuis en tehuis, Relatieproblemen in de verzorgingsstaat, opgetekend in een crisiscentrum*, Deventer: Van Loghum Slaterus.